

UOT – 316.16

Elşən Allahverdiyev
AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu

SİVİLİZASIYA VƏ SOSIAL NORMALAR

Məqalədə sivilizasiya və mədəniyyət anlayışları müqayisəli təhlil olunur, sosial normalara münasibət bildirilir. Sivilizasiya anlayışının mahiyyətinə baxışların müxtəlif olduğu qeyd olunur. Əsas fərqləndirici cəhət bundan ibarətdir ki, filosofların bir qismi cəmiyyətin inkişafında sivilizasiya mərhələləri ilə mədəniyyət mərhələlərini bir-birindən ayırmışlar, digər qismi isə sivilizasiya ilə mədəniyyətin eyni vaxtda yaranması və mövcud olması üzərində ısrar etmişlər. Məqalədə eyni zamanda sosial normaların yayılmasında kollektiv hərəkət, oyunlar, nümunələr, adət və ənənələrin əhəmiyyəti təhlil olunur. Müəllifin fikrincə, dinlərarası dialoq və əməkdaşlıq prosesi sivilizasiyalardakı dialoq və əməkdaşlıqda böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Cəmiyyət tam bir təşkidir, onun ayrı-ayrı sferaları təkrarolunmazdır, özünəməxsus tarixə və mədəniyyətə malikdir. Deməli, sosial yarılırları bir araya gətirən bütöv sistem yaradan amillər mövcuddur. Müasir fəlsəfədə cəmiyyətin bütövlüyü və tamlığı sivilizasiya və mədəniyyət anlayışları vasitəsilə xarakterizə olunur.

Sivilizasiya (latın dilində vətəndaşlıq, dövlətçilik mənasını verir) müxtəlif mənalarda işlənir. Birincisi, bəşəriyyətin inkişafının xüsusi tarixi mərhələsi kimi. Yəni barbarlıqdan sonra siniflərin, dövlətin, şəhərlərin yaranması və yazılı dilin yaranması ilə xarakterizə olunan mərhələ. Deməli, müasir ədəbiyyatda sivilizasiya barbarlığın antitezi kimi işlənir. İkincisi, sivilizasiya anlayışı bütün mədəniyyətlərin bütövlüyü, birliyi, onların ümumbəşəri vəhdəti mənasında başa düşülür. Üçüncüsü, “maddi mədəniyyətin” sinonimi kimi. Nəhayət, dördüncüsü, tarixi prosesin vəhdətinin səciyyəsi kimi işlənir.

Bu anlayış ictimai sərvətin inkişafı ilə tarixi mərhələləri qiymətləndirmək üçün bir meyar kimi çıxış edir. Bu halda cəmiyyətin inkişafı “sivillik”, “sivilizasiyanın ümumi səviyyəsi”, “sivilizasiyanın aralıq mərhələləri” anlayışları vasitəsilə xarakterizə olunur.

Sivilizasiya anlayışının mahiyyətinə baxışlar müxtəlif olmuşdur. Əsas fərqləndirici cəhət bundan ibarətdir ki, filosofların bir qismi cəmiyyətin inkişafında sivilizasiya mərhələləri ilə mədəniyyət mərhələlərini bir-birindən ayırmışlar, digər qismi isə sivilizasiya ilə mədəniyyətin eyni vaxtda yaranması və mövcud olması üzərində ısrar etmişlər. Bundan əlavə, bir qisim müəlliflər sivilizasiya ilə mədəniyyəti eyniləşdirir, digərləri isə onları bir-birindən ayırırlar. Bəziləri sivilizasiyanın əvvəl, mədəniyyətin isə sonra yarandığını, digərləri isə əksinə, mədəniyyətin sivilizasiyadan əvvəl meydana gəldiyini **ısrar edir [6, s.246]**.

Bunların hamısı sivilizasiyaya texniki-mexaniki üsulların, amillərin səltənəti kimi baxırlar. Demək olar ki, müəlliflər sivilizasiyanı ictimai münasibətlərin və institutların təşəkkülünün keyfiyyətə müəyyən sintezləşdirici forması hesab edirlər. Hər bir sivilizasiyanın mahiyyətini istehsalın bazası, sosial, iqtisadi, siyasi və insanların digər ictimai əhəmiyyət kəsb edən fəaliyyəti təşkil edir. Sivilizasiya tarixən zəruri sferadır, ictimai həyatın saxlanılması və təkrar istehsalı üsuludur. Sivilizasiyada ictimai normalar sistemi ayrı-ayrı fərdlərin və sosial qrupların cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, sosial, mənəvi yarım sistemlərində fəaliyyətini və münasibətlərini tənzimləyir.

Sivilizasiyada predmetli və sosial texnologiyalarla bağlı olan normalar mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bunlar hakimiyyət, idarəetmə, tərbiyəni və məişəti təşkil etməkdən, xüsusilə də istehsal texnologiyalarından **ibarətdir [7, s.276]**.

Sivilizasiya insanların həyatı mövcudluğunun xarakterini və istiqamətini, onların sosiallığını müəyyən edir. Sosial normaların əhəmiyyəti bunların ötürülməsinin müvafiq üsullarının formalaşmasını zəruri edir. Hər bir sivilizasiya sosial normalarda ifadəsini tapan kodlaşdırma, mühafizə et-

mək, sosial təcrübəni yaymaq sistemini yaratmışdır. Sosial normaların yayılmasında kollektiv hərəkət, oyunlar, nümunələr, adət və ənənələr bir vasitə kimi çox əhəmiyyətlidir. Ancaq bu işdə çox böyük əhəmiyyətə insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi olan dil malikdir. Dil informasiyanı ötürən insanı davranışları idarə edən xüsusi sosial vasitədir. Hər bir xalqın, onun mədəniyyətinin tarixi onun dilinin tarixindən ayrılmazdır. Dilin lüğət tərkibi xalqın düşüncəsində hansı predmet və hadisənin əsas yer tutduğunu ifadə edir. Mənəvi mədəniyyətin amili kimi dil onunla birlikdə inkişaf edir, lakin xüsusi hadisə olaraq mədəniyyətdən nisbi müstəqilliyə malikdir, öz daxili qanunauyğunluqları ilə inkişaf edir [4, s.176].

Sosial normaların saxlanılması və onlardan istifadə etməyin təminatlarından biri cəza sistemi, eləcə də kollektiv şüurun forması və sosial institutlara malik olan dindir. Din, kilsə, məscid sivilizasiyaya xüsusi mənəvi sima vermişdir. Sivilizasiyanın birləşdirici başlanğıcı ali hakimiyyət və onun bütün sistemidir. Müxtəlif sivilizasiyalar dövlət hakimiyyətinin fərqləndirici sistemini yaratmışdır: *teokratik, nəsli, hüquqi, siyasi*.

Universal norma sistemlərini təhlil edərək, onların insanların davranışlarında, ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində iştirakını araşdıraraq sivilizasiyaların müxtəlifliyi barədə fikir söyləmək olar. Onlar bir-birindən birincisi, hakim dini və dünyagörüşü durumlarının xüsusiyyətinə və onların siyasi, sosial və mədəni proseslərdə tutduqları yerə görə; ikincisi, texniki-iqtisadi inkişafın səviyyəsinə görə; üçüncüsü, iqtisadi və sosial proseslərin sürətinə və eləcə də onların mənbəyinin xarakterinə görə fərqlənirlər.

Sivilizasiyanın hər bir tipi siyasi sistemin özünəməxsus xüsusiyyəti və hüquq qaydalarının xarakterinə görə səciyyələnir.

Ədəbiyyatda iki tipdə sivilizasiya şərh olunur: Avropa sivilizasiyası və qeyri-Avropa sivilizasiyası. Qeyri-Avropa sivilizasiyası təxminən 21 qrupu təşkil edir. Bunlardan bir çoxu təkrarolunmazdır, özünəməxsusdur. Lakin ümumi tipoloji xüsusiyyətlərə də malikdirlər. Bu sivilizasiyalar ənənəvi olub, Avropa sivilizasiyasından çox əvvəl yaranmışlar. Ənənəvi cəmiyyətlər çox ləng inkişaf edir, mövcud həyat tərzini yüz, hətta minilliklərlə təkrar istehsal edir. Qeyri-Avropa sivilizasiyasının təkamülü arakəsmələrlə baş verir, dövrü püşkülmələrlə dövlət özünəməxsus olan institutlar və normalarla birlikdə ya güclənir, ya da zəifləyir. Ənənəvi sivilizasiyanın xarakterik cəhəti despotik hakimiyyət, təbəələrin hüquqsuzluğu, icma strukturu, şəxsiyyətin ifadəsizliyi, hüququn inkişaf etməməsi, fərdin alçaldılmasıdır. Bu cür cəmiyyətin məhvi sivilizasiyanın özünün tipini dəyişdirmir, sosial varislik mexanizminə ötürülür. Mənəvi-ruhi sferada ənənəvi sivilizasiyalarda dini-mifoloji təsəvvürlər hakimdir. Onu da deyək ki, ilk elmi bilik formaları mövcud fəaliyyət formalarına uyğun yaradılmış və şərh edilmişdir [7, s.84].

Avropa sivilizasiyası Avropada təxminən XV-XVII əsrlərdə formalaşmışdır. Bu sivilizasiyanın sələfi antik mədəniyyət və Avropa xristianlığı olmuşdur. Bu zəmin intibah dövründə texniki sivilizasiyanın dərin mentalitetini və mədəniyyətini yaratdı, bu sonuncular isə insanlar arasında sosial əlaqələri kökündən dəyişdirdi. Bu sivilizasiya hüquqi dövlətlərin təşəkkülünə, şəxsiyyətin ictimai həyatın mərkəzinə çəkilməsinə, onun təşəbbüskarlığının, müstəqilliyinin qərarlaşmasına əsaslanır. Sivilizasiyada insanın özünün yaratdığı sosial və siyasi strukturlardan özgələşməsinin aradan qaldırılması meylə açıq-aydın ifadə olunur. Texnogen sivilizasiyanın mühüm cəhətlərindən biri insanlar arasında ünsiyyətin intensivliyi və səmərəli kommunikasiya vasitələrinin formalaşmasıdır.

“Avropa” və “qeyri-Avropa” sivilizasiya tipləri anlayışı özündə ümumi, mühüm, nəsli əlamətləri əks etdirir. Avropa və qeyri-Avropa sivilizasiya tiplərindən əlavə bəşəriyyətin tarixində keçmişdə və indidə mövcud olan yetərli sivilizasiyalar da vardır.

Məsələn, Qərbi, Şərqi və Cənubi Şərqi Avropa ölkələri, eləcə də ABŞ və Kanada Avropa sivilizasiyasına daxil olsalar da, mədəniyyətlərinin xarakterinə görə çox fərqlənirlər.

Yaranma və məhv olma zamanına görə müasir və ölmüş sivilizasiyalar bir-birindən ayrılır. A.Toynibinin təsnifatına görə, hazırda Qərbi-xristian, pravoslav, İslam, İnduist, Uzaq Şərq sivilizasiyaları mövcuddur. Fəlsəfi ədəbiyyatda iqtisadi inkişafın əsas mərhələlərini xarakterizə edən məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsini əsas götürərək belə bir bölgü aparılır: sivilizasiyadan əvvəl ar-

xaik, ənənəvi və ya ibtidai cəmiyyət; aqrar-sənətkarlıq sivilizasiyası; industrial, sənaye sivilizasiyası; nəhayət, müasir postindustrial və ya informasiya sivilizasiyası [7, s.34].

Sosial-siyasi həyatın xarakterinə görə ənənəvi, liberal sivilizasiyanın aralıq tipləri ayrılır. Ənənəvi sivilizasiya barbarlığın aradan qaldırılması ilə əlaqədar olan ictimai həyatın ilk başlanğıc formasıdır. Bu, böyük olmayan lokal birliklərdən təşkil olunur və icma dəyərlərinin hökmranlığına əsaslanır. Bunlara aqrar-sənətkarlıq istehsalı və texnologiyası, hakimiyyətin despotik formada təşkil və s. xasdır. Bu hakimiyyət peşəkar olmayan, lakin geniş yayılmış bürokratiyaya əsaslanır.

Liberal və ya Qərb sivilizasiyası mədəni və siyasi plüralizm və cəmiyyətin başlıca dəyəri olan hüquqi sistemlə xarakterizə olunur. Onun kökləri xüsusi mülkiyyətin və azad bazarın hakim olduğu antik sivilizasiyaya qədər gedib çıxır [4, s.183].

Xüsusi mülkiyyət və bazar həyata hüquqi prinsiplər sistemini gətirmişdir ki, fərdin, mülkiyyətinin təminatı həyata keçirilmiş, şəxsiyyətin azadlığı və özünü ifadə etməsi prinsipi üstünlük əldə etmişdir.

Aralıq və ya keçid sivilizasiya tipi nəhəng qurğuların, kanalların yaranması zərurətindən əmələ gəlir (məsələn, Çin səddi). Bu halda ənənələrə və dəyərlərə görə bir-birindən fərqlənən lokal birliklər mexaniki olaraq birləşir. Bunların integrasiyası formal xarakterdə olur və kifayət qədər mürəkkəb qaydalar və ictimai təşkilolma formaları ilə həyata keçirilir. Çox hallarda cəmiyyətin konsolidasiyası dövlət tərəfindən, həm də başlıca olaraq güc tətbiq etməklə həyata keçirilir. Deməli, nəticədə şəxsiyyətin deyil, dövlətin tələbatı ödənilir. Bax buradan da keçid sivilizasiyalarında nihilizm hakim olur.

Sivilizasiya tarixi təcrübənin mühafizə olunması və nəsillər arasında varisliyin təmin edilməsidir. Bəs sivilizasiyalar nə üçün məhv olublar? Bu ona görə baş verib ki, sivilizasiya normaları ziddiyyətlidir. Bunlardan bir qismi tərəqqiyə xidmət edir, yaradıcı, quruculuq funksiyasını icra edir, digər qismi müxtəlif səbəblər üzündən dağıdıcı fəaliyyət göstərir. Sivilizasiya sosial həyatın bütün təzahürlərini özündə birləşdirir, istər mədəni, istər mədəniyyətdən kənar nə varsa hamısını. Sözsüzdür ki, cəmiyyət inkişaf etdikcə onun hazırladığı normalar köhnəlir. Bu normalar dəyişən həyat şəraiti ilə ziddiyyətə girir və mövcud solumun mövcudluğuna birbaşa təhlükə yaradır. Normalar özlüyündə cəmiyyətin saxlanmasına təminat vermir, onlar elə insanların formalaşmasını nəzərdə tutur ki, bu normaları rəhbər tutsunlar və onları öz fəaliyyətlərində həyata keçirsinlər. Beləliklə də, sivilizasiyanın mühüm struktur ünsürünü mədəniyyət təşkil edir [4, s.370].

N.A.Berdyayev göstərirdi ki, sivilizasiya sosiallaşma prosesidir. O, sosial kollektiv prosesdir. Mədəniyyət isə fərdi, dərinliklərə gedən prosesdir. Onun fikrincə, sivilizasiya böyük dərəcədə obyektivləşmə və sosiallaşmadır, mədəniyyət isə daha çox şəxsləşmə və ruhilikdir [6, s.285].

Aydın ki, XX əsrin 80-90-cı illərindən başlayaraq Qərb sivilizasiyasının həddləri genişlənməmişdir. Bu sivilizasiyanın tərkibinə Şərqi Avropa ölkələri ya daxil olmuşlar, ya da daxil olmaq üzrədirlər. Qərbi Avropasayağı modernləşmə ilə Qərbi Avropa sivilizasiyasına daxil olmaq eyni proses deyildir. Məsələn, Türkiyə ilə Yaponiyanı “modernləşmiş” ölkələr hesab etmək olar. Lakin bu ölkələr Qərbin həyat tərzlərinin elementlərini, ictimai münasibətlərini, texnikasını və texnologiyasını nə qədər mənimsəsələr də, onlar Qərb sivilizasiyasının tərkib hissəsi ola bilməz. Bu ölkələr belə bir məqsədi heç qarşılarına da qoymurlar.

Müasir dünyada baş verən hadisələrin dərk edilməsi baxımından sivilizasiyaların tarixi prosesdəki yeri və rolu ilə bağlı məsələlərin böyük aktuallıq kəsb etməsi o gerçəklikdən irəli gəlir ki, ikiqütblü ideoloji mübarizənin aradan qalxdığı bir dövrdə beynəlxalq münasibətlərin qurulması daha çox sivilizasion identikliyin müəyyənəlməsi istiqamətində baş verir. Bu da olduqca təbii və anlaşılandır. Belə ki, sosialist düşərgəsinin dağılmasından sonra dünyada baş verən qloballaşma prosesinin doğurduğu fəsadlar bütün aktuallığı ilə ortaya çıxdı. Bir çox tanınmış mütəxəssislərin tədqiqatlarından aydın oldu ki, müasir tarixi prosesdə qloballaşma adı altında cərəyan edən ümumdünyəvi fenomenin təzahürü əksər hallarda qeyri-qərb sosiomədəni super-sistemlərin özünəməxsus mədəniyyətlərinin vesternləşdirilməsinə yönələn ekspansionist fəaliyyətdən başqa bir şey deyildir. Dünyanın Qərb modelinə uyğun şəkildə mədəni homogenizasiyaya uğradılması təmayülü özünü

açıq şəkildə ictimai həyatın müxtəlif sahələrində büruzə verməkdədir. Bu işdə, xüsusən Qərb sivilizasiyasının maraqlarını təmsil edən bəzi qlobal qeyri-hökumət təşkilatlarının və ilk növbədə TMK-ların (transmilli korporasiyaların) fəaliyyəti daha təsirli və təhlükəli səciyyə daşımaqdadır [5, s.19].

Sivilizasiya anlayışına dair müxtəlif mövqe və yanaşmalara diqqət etdikdə məlum olur ki, bu anlayış elmi-fəlsəfi ədəbiyyatda daha çox mədəni inkişafın müəyyən hissəsini və yaxud səviyyəsini ifadə etmək üçün istifadə olunur. Halbuki, müasir fəlsəfi təlimlərdə sivilizasiya ilə mədəniyyətin münasibətləri birmənalı izah edilmir. Belə ki, onları tam eyniləşdirən, habelə birini digərinə qarşı qoyan baxışlar fərqləndirilə bilər. Tədqiqatçı Q.Q.Danilevskinin qeyd etdiyi kimi, “Onun (sivilizasiyanın) müxtəlif anlamağını hər hansı şəkildə birləşdirmək istəsək, onda məntiq baxımından tarazlaşdırılmış bir kateqoriyadan daha çox intuitiv xarakterli bir obraz əldə etmiş olarıq” [6, s.135]. Lakin belə yanaşmanın özü də sivilizasiyanın “müəyyən bir reallıq – müəyyən məkan və zaman çərçivələrində insanların maddi və mənəvi həyatlarının təhlili” olduğunu inkar etmir [2, s.87].

Müasir dövrdə amerikalı tədqiqatçı Samuel Hantinqtonun sivilizasiyaya verdiyi tərifinə diqqət yetirsək görərik ki, ona görə “Sivilizasiya insanların ali mədəni birliyi və mədəni identikliyiinin ən geniş səviyyəsi olub, insanları başqa bioloji varlıqlardan fərqləndirir”. Sivilizasiyanı müəyyən edən ümumi obyektiv elementlərə gəldikdə isə o, buraya: dili, tarixi, dini, cəmiyyətdəki ənənələri, sosial institutları, eləcə də insanların özlərini subyektiv identifikasiya etmək qabiliyyətlərini də aid etmişdir. S.Hantinqton öz fikirlərində F.Braudelə əsaslanaraq qeyd etmişdir ki, “İmperiyalar yaranıb məhv olsalar da, hakimiyyətlər bir-birini əvəz etsələr də, sivilizasiyalar yaşayıb siyasi, sosial, iqtisadi və hətta ideoloji təlatümlərə sinə gərirlər”. S.Hantinqtona görə müasir dövrdə mövcud olan bütün sivilizasiyalar təxminən min il bundan əvvəl meydana gəlmiş və ya Latın Amerikasında olduğu kimi buradakı sivilizasiyalar artıq tarix səhnəsində mövcud olmuş sivilizasiyaların “törəmə”ləridir. Sivilizasiyanı siyasi deyil, məhz mədəni varlıq hesab edən S.Hantinqtonun fikrincə, bunu müxtəlif sivilizasiyalarda və ya eyni bir sivilizasiya çərçivəsində müxtəlif siyasi quruluşların mövcud olması ilə də əsaslandırmaq olar [2, s.11].

XX əsr yapon filosofu X.Nakamura da “Şərqi” və “Qərbi” anlayışlarının ciddi elmi kateqoriyalardan daha çox metaforalar olduğunu iddia etmişdir. O, sivilizasiyaların inkişaf tarixlərindən gətirdiyi faktlar əsasında planetimizin ayrı-ayrı regionlarında müxtəlif tarixi dövrlərdə varlıq haqqında oxşar konsepsiyaların, analoji intellektual problemlərin və bunlara münasibətdə yaxın metodoloji variantların mövcud olduğunu vurğulayırdı [1, s.111]. X.Nakamura, Şərqi və Qərbi mədəniyyətlərinin inkişaf prosesində bir-birilə təmasda olduqlarını qeyd edərək, heç bir məqamın yalnız bunlardan birinə müstəsna və əbədi səciyyə kimi şamil edilməsinin tərəfdarı olmadığını dəfələrlə diqqətə çatdırmışdır.

Dinlərarası dialoqun real praktikası və burada qazanılan uğurlar bəzi sivilizasiyalararası dialoqun təkmilləşdirilməsi üçün müsbət nümunə hesab oluna bilər. Sivilizasiyalararası münasibətlərin digər sahələrində olduğu kimi, bu prosesin də tarixən həm əleyhdarları, həm də tərəfdarları çox olmuşdur. Belə ki, dinlərarası dialoq və əməkdaşlığa qarşı çıxanlar onu Qərbin Şərqi, xüsusən də müsəlman Şərqinə qarşı “yeni bir istismarcılıq siyasətinin yürüdülməsi” kimi qələmə verirlər [1, s.187]. Əlbəttə, keçmişdə olduğu kimi, müasir dövrdə də dinlərarası dialoq və əməkdaşlıq sahəsində belə məqamlara rast gəlmək mümkündür. Lakin unutmamaq olmasın ki, dinlərarası dialoq və əməkdaşlıq prosesi sivilizasiyalararası dialoq və əməkdaşlığında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Həm də nəzərdə tutulmalıdır, indi bu proses zamanımızın xarakterindən irəli gələn yeni keyfiyyətdə təzahür edir. Amma bütün bunlara baxmayaraq, ədəbiyyatda müxtəlif dinlər arasındakı mövcud fərqlər bəzən həmişə olduğundan daha çox qabardılmaqdadır. Halbuki yalnız dini təsəvvürlərin müqayisəli təhlili və onlardakı oxşar cəhətlərin üzə çıxarılması əsasında dinlərarası dialoq və əməkdaşlıq prosesinin indiki vəziyyətini və gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyən etmək mümkündür. Ümumilikdə götürdükdə, tarixilik baxımından sivilizasiyalar dünya dinləri meydana çıxdıqdan daha əvvəl mövcud olduqlarından, bəşər tarixində birinci tərəflər arasında yer almış fərqlər və ziddiyyətlərdə təkcə dinin günahlandırılması doğru olmazdı. Bunu həm də ondan görmək olar ki, hətta sivilizasiyaların mövcud olduğu “...sonrakı tarixi dövrlərdə dünya dinləri meydana çıxdıqdan sonra (sivilizasi-

yalar) dini məzmun daşımağa, xristian və islam sivilizasiyası adlandırılmağa başlanmışdır” [1, s.38]. Odur ki, dini dünyagörüşdə sivilizasiyalararası dialoq və əməkdaşlığa münasibəti aydınlaşdırmaq üçün müvafiq dini dünyagörüşü tipinin mahiyyətindən çıxış etmək daha doğru olardı. Dinlərarası ziddiyyətləri qabartmaq niyyətində olanlar bu məqamı nəzərə almır, dinlərin müxtəlifliyini əsas inancın məzmunları ilə deyil, dinlərin stili, yaxud da ki, ruhu ilə əlaqələndirməyə cəhd göstərirlər ki, bu yanlışdır.

Türk tədqiqatçısı Əhməd Qurucanın “İslamda dialoq və tolerantlıq” kitabından oxuyuruq ki, “Dini sahədə dialoq həm bir dinə mənsub qrupların, həm də fərqli dinlərə mənsub insanların inanc və düşüncələrini bir-birlərinə məcburi və ya qeyri-etik yollarla qəbul etdirmə təşəbbüsündə olmadan, ortaq məsələlər ətrafında tolerant şəraitdə danışa bilməsi, müzakirə edə bilməsi və əməkdaşlıq qura bilməsi deməkdir” [3, s.184]. Buradan göründüyü kimi, dini sahədə dialoq həm bir dini sistem daxilində, həm də müxtəlif (burada yalnız monoteist dünyagörüşlü) dinlərarası baş verən bir prosesdir. Deməli, ünsiyyətqurma metodu kimi dini dünyagörüş daşıyıcılarının həm daxili, həm də xarici münasibətlər sisteminə dialoq və əməkdaşlığa ehtiyacları qaçılmaz zərurətdir.

Açar sözlər: sivilizasiya, mədəniyyət, sosial normalar, dialoq, tolerantlıq

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əsədova N. Sivilizasiya və tarixi proses // Elmi əsərlər, №2, 2010, 194 s.
2. Hüseynov H.B. Şərq-Qərb münasibətlərində qloballaşma: ideoloji-siyasi mübarizə anlamında. Bakı: Səda, 2008, 334 s.
3. Kurucan A. İslamda dialoq və tolerantlıq. Tərc. ed. Q.Ocaqlı, Xəzər Nəşriyyatı, 2008, 18 s.
4. Ulusel R. Qloballaşma və demokratiya. Bakı: 2008
5. Zeynalov Ş. Müasir Şərq-Qərb münasibətləri kontekstində sivilizasiyaların dialoqu və əməkdaşlığı (dini -fəlsəfi aspekt): f.d. ...diss. avtoref, Bakı, 2014, 19 s.
6. Барулин В.С. Социальная философия: Учебник. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000, 560 с.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: АСТ, 2006, 571 с.

Эльшан Аллахвердиев

ЦИВИЛИЗАЦИЯ И СОЦИАЛЬНЫЕ НОРМЫ

Резюме

В статье анализируется понятие цивилизация и культура, отношения и социальные нормы. В распространении социальных норм анализируется важность коллективных действий, игр, примеры, обычаи и традиции. По мнению автора, процесс межрелигиозного диалога и сотрудничества между цивилизациями имеет большое значение для диалога и сотрудничества.

Ключевые слова: цивилизация, культура, социальные нормы, диалог, толерантность

Elshan Allahverdiyev

CIVILIZATION AND SOCIAL NORMS

Summary

The concept of civilization and culture, also relations and social norms are given in the article. The importance of collective actions, games, examples, customs and traditions are analyzed in spreading of social norms. According to the author, the process of inter-religious dialogue and cooperation between civilisations is of great importance for the dialogue and cooperation.

Keywords: civilization, culture, social norms, dialogue, tolerance